

О.Г. Кулик,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

ЗАЯВИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЗЛОЧИНИ В УКРАЇНІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена аналізу стану, структури та динаміки заяв та повідомлень про злочини в Україні у 2002-2012 рр., визначенню сучасних тенденцій у зазначеній сфері.

Ключові слова: злочин, заява та повідомлення про злочин, статистична звітність про заяви та повідомлення про злочини.

Статья посвящена анализу состояния, структуры и динамики заявлений и сообщений о преступлениях в Украине в 2002-2012 гг., определению современных тенденций в данной сфере.

Ключевые слова: преступление, заявление и сообщение о преступлении, статистическая отчетность о преступности.

This article analyzes the state, structure and dynamics of the statements and reports of crimes in Ukraine in 2002-2012, determine the current trends in this field.

Keywords: crime, the statement and report of a crime, the statistical data of statements and reports of crimes.

У державній статистичній звітності про злочинність вже багато років відображається інформація щодо заяв та повідомлень про злочини, які надійшли до правоохоронних органів, перш за все органів внутрішніх справ (ОВС), результатів їх розгляду, їх структури за видами злочинів. Але ці відомості використовуються лише в управлінських цілях для оцінки стану роботи практичних підрозділів ОВС з такими заявами та повідомленнями. У підручниках з кримінології [1, с.114-134; 2, с.155-176; 3, с.305-328 тощо], спеціальних роботах, присвячених показникам злочинності [4; 5 тощо] та аналізу стану злочинності в певній країні або регіоні, зазначені дані зовсім не використовуються [6; 7; 8 тощо] або наводяться, але не аналізуються [9, с.40; 10, с.11].

Між тим, така інформація має, на наш погляд, суттєве значення для оцінки стану кримінальної ситуації на певній території за певний період часу. Її використання дозволяє охарактеризувати кримінальну ситуацію більш повно, висвітлити її нові сторони.

Метою даної статті є визначення кримінологічного змісту та значення даних щодо заяв та повідомлень про злочини, аналіз основних тенденцій їх стану, структури та динаміки в Україні у 2002-2012 рр. Автор вже розглядав це питання в попередніх роботах [11; 12], але вони стосувались певного періоду часу в минулому. В цій статті розглядаються тенденції в цій сфері, що проявились за останнє десятиліття. Дослідження базується на аналізі даних, які містяться у державній статистичній звітності [13] за вказаний період часу¹.

Як вже зазначалось, інформації щодо заяв та повідомлень про злочини, що надійшли до органів внутрішніх справ (ОВС) (далі – заяв та повідомлень про зло-

¹ У зв'язку із закриттям всіх форм державної статистичної звітності щодо злочинності за 2012 р. 20 листопада в якості даних за цей рік використовувались розрахункові показники, отримані шляхом вирахування на основі статистичних даних за 01.01.2012 р. – 20.11.2012 р. середніх щоденних показників та їх множення на кількість днів у цьому році.

чини) у кримінології до цього часу не приділялось належної уваги. Але вона характеризує важливий аспект кримінальної ситуації і має обов'язково враховуватись при її аналізі. За своїм кримінологічним змістом ці дані становлять первинну, специфічну за змістом інформацію про кримінальну ситуацію на певній території за певний період часу.

Її важливими ознаками є те, що ця інформація є суб'єктивною і неперевіреною. Оскільки ці дані ще не перевірені, значна їх частина через різні причини не розцінюються як злочини і кримінальні справи за ними не порушуються, вони не можуть розглядатися як такі, що характеризують реальні масштаби злочинності. Але вони показують, скільки громадян, керівників підприємств, установ, організацій, громадських формувань вважають, що по відношенню до них (їх працівників або учасників) було вчинено злочини. Тобто з кримінологічної точки зору це індикатор ступеня враженості населення країни злочинністю або його суб'єктивної віктимізації.

На нашу думку, кількість заяв та повідомлень про злочини має розглядатися як важлива складова кримінальної ситуації в державі або окремому її регіоні, яка характеризує не тільки рівень кримінальної віктимізації громадян але й в більш широкому сенсі рівень їх соціального благополуччя. Слід зазначити, що цей показник відображає також рівень готовності населення звертатися до ОВС з приводу вчинення злочинних діянь.

Починаючи аналіз чисельності заяв та повідомлень про злочини у 2003-2012 роках, слід перш за все звернути увагу на її основну тенденцію – тенденцію зростання. За цей період їх кількість збільшилась з 1 714 724 до 3 562 937, тобто більш ніж вдвічі. Зростання відбувалось нерівномірно. У 2003-2004 рр. (+17,2 та +14,3%) та 2006-2007 рр. (+10,3% та +9,2%) воно було помітним, у 2008-2009 рр. практично припинилось, а з 2010 р. відновилося знов і було доволі стабільним (2010 р.: +8,0%, 2011: +6,6%, 2012 р.: +6,5%). Аналогічним чином збільшувався і коефіцієнт інтенсивності заяв та повідомлень про злочини у розрахунку на 100 тис. всього населення. У 2012 р. він дорівнював 7820, що у 2,2 рази більше показника 2002 р. і на 6,6% – показника за 2011 р.

Абсолютна більшість (у середньому 99,1%) заяв та повідомлень про злочини, що надходили до ОВС, розглядалися і по них приймалось рішення. У 2012 р. рішення було прийнято по 99,9% заяв та повідомлень про злочини.

Становить інтерес структура заяв та повідомлень про вчинені злочини за видом посягання. У 2012 р. найчастіше поступали заяви та повідомлення про такі злочини як :

- хуліганство – 618730 (19,6% всіх заяв та повідомлень про злочини);
- крадіжка – 559578 (17,7%); тілесне ушкодження, мордування, побої² – 342058 (10,8%);
- умисне знищення або пошкодження майна – 163568 (5,2%);
- шахрайство – 150409 (4,8%);
- викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження – 85164 (2,7%);
- вбивство – 68107 (2,2%);
- порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами – 48244 (1,5%);
- незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту – 46171 (1,5%);
- грабіж – 25602 (0,8%);
- піддроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання піддроблених документів – 24273 (0,8%);

² Такий показник міститься у звіті “Про розгляд заяв та повідомлень про злочини на території України” форми 2-Е.

незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – 22249 (0,7%);

незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами – 20696 (0,7%).

Необхідно звернути увагу на ряд змін, які відбулися за цей час у структурних показниках заяв та повідомлень про вчинення окремих видів злочину. Перш за все це дуже суттєве зростання заяв та повідомлень про хуліганство. За 2003-2011 рр. їх чисельність зросла у 4 рази і дорівнювала 653297. У 2012 р. цей показник дещо знизився (-5,3%), але став найбільшим серед аналогічних показників щодо інших видів злочину. Частка заяв та повідомлень про хуліганські прояви серед всіх заяв та повідомлень про злочини зросла за цей час з 9,6% до 19,6%. З 2008 р. хуліганські дії були другими за величиною цього показника, а у 2012 р. – першими.

Також помітно зросла кількість заяв та повідомлень про умисне знищення або пошкодження майна (у 4 рази); шахрайство (у 4,3 рази); викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (у 2 рази). Відповідно частка заяв та повідомлень про умисне знищення або пошкодження майна збільшилась з 2,4% у 2002 р. до 5,2% у 2012 р.; про шахрайство – з 2,1% до 4,8%; про викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження – з 1,7% у 2005 р. та 2006 р. до 2,7%.

У 6,3 рази збільшилась чисельність заяв та повідомлень про вбивства (2002 р. – 10732, 2012 р. – 68107), а їх частка серед всіх заяв та повідомлень про злочини зросла з 0,6% до 2,2%. Але слід зазначити, що це зростання пов'язано з відсутністю чітких правил реєстрації випадків вбивства, в результаті чого значна кількість смертей природного характеру спочатку реєструється як повідомлення про вбивство.

Звертає на себе увагу збільшення числа заяв та повідомлень про незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (2002 р. – 19601, 2011 р. – 26813, 2012 р. – 22249); злісне ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (2002 р. – 13630, 2011 р. – 26249, 2012 р. – 24368); привласнення, розтрату майна або зловживання посадовим становищем (2002 р. – 10971, 2011 р. – 17158, 2012 р. – 13948).

Кількість заяв та повідомлень про крадіжки протягом 2003-2010 рр. зросла на 43,1% і становила на кінець цього відтинку часу 701480, а у наступні 2 роки мало місце її зменшення на 20,2%. За такої динаміки абсолютних показників відсоток заяв та повідомлень про зазначені злочини протягом аналізованого періоду помітно зменшився (2002 р. – 28,9%, 2010 р. – 22,5%, 2012 р. – 17,7%).

Періоди зростання та зниження спостерігалися також у динаміці заяв та повідомлень про спричинення тілесних ушкоджень, мордувань, побоїв (2002р. – 323956, 2007 р. – 454501, 2012 р. – 342058); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (2002 р. – 62220, 2007 р. – 72565, 2012 р. – 46171); порушення правил безпеки руху та експлуатації транспортних засобів (2002 р. – 42902, 2007 р. – 91401, 2012 р. – 48244); грабіж (2002 р. – 29226, 2005 р. – 64432, 2012 р. – 25602); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (2002 р. – 17016, 2008 р. – 36119, 2012 р. – 24273).

Відповідно частка заяв та повідомлень про спричинення тілесних ушкоджень, мордувань, побоїв зменшилась з 19,1% до 10,8%; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту – з 3,7% до 1,5%; порушення правил безпеки руху та експлуатації транспортних засобів – з 2,5% до 1,5%; грабіж – з 1,7% до 0,8%; підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів – з 1,0% до 0,8%.

Вкажемо також на зменшення кількості заяв та повідомлень про вчинення таких менш поширених, але суспільно небезпечних діянь, як розбійні напади (2002 р. – 5156, 2012 р. – 3235) та вимагання (2002 р. – 6046, 2012 р. – 2826).

Для оцінки впливу зазначених даних на стан кримінальної ситуації в та рівень кримінальної репресії в країні необхідно розглянути розподіл заяв та повідомлень про злочини за характером прийнятого по них рішення. Протягом 2004-2008 рр. спостерігалось зменшення кількості заяв та повідомлень про злочини, за якими було порушено кримінальну справу, з 512335 до 326128 (-36,2%) і зростання числа тих, за якими в цьому було відмовлено, з 1087342 до 2198572 (у 2 рази). У 2009 р., вперше з 2003 р., кількість заяв та повідомлень про злочини, за якими було порушено кримінальну справу, зросла на 15%. Зростання п родовжилось у 2010 р. (+17,8%) та 2011 р. (+7,7%), в якому число заяв та повідомлень про злочини, за якими порушено кримінальні справи, склало 475709. У 2012 р. кількість таких заяв та повідомлень зменшилась порівняно з попереднім роком на 11,6% і дорівнювала 420653. Після переривання у 2009 р. (-1,1% до показника 2008 р.) тенденція зростання чисельності заяв та повідомлень про злочини, за якими було відмовлено у порушенні кримінальної справи, відновились. У 2010 р. цей показник збільшився на 6,4%, у 2011 р. – на 8,7% і у 2012 р. – на 12,0%. У 2012 р. чисельність таких заяв та повідомлень дорівнювала 2815989.

Частка заяв та повідомлень про злочини, за якими порушено кримінальні справи, серед всіх заяв та повідомлень про злочини, за якими прийнято рішення, зменшилась у 2003-2008 рр. з 24,7% до 11,5%, у 2009-2011 рр. зросла до 14,3%, а у 2012 р. знову зменшилась до 11,8%. Відсоток заяв та повідомлень про злочини, за якими було відмовлено у порушенні кримінальної справи, збільшився у 2003-2008 рр. з 57,2% до 77,2%, у наступні 3 роки перебував на рівні 74%-76%, а у 2012 р. збільшився до 79,1%.

За ці роки кількість заяв та повідомлень про злочини, за якими відмовлено у порушенні кримінальної справи, але відповідні рішення скасовані прокурорами з одночасним порушенням таких справ, була незначною і переважно скорочувалась (2002 р. – 19963, 2012 р. – 10277). Частка таких заяв та повідомлень серед всіх заяв та повідомлень про злочини, за якими було відмовлено у порушенні кримінальної справи, скоротилась за ці роки з 2,1% до 0,4%.

Чисельність заяв та повідомлень про злочини, переданих за належністю, у перші 4 роки аналізованого періоду збільшилась на 43,6% і склала у 2006 р. 423701. У наступні два роки цей показник зменшився до 313991 (-25,9%), а у 2009-2010 рр. зріс до 343560 (+9,4%). В останні 2 роки аналізованого періоду цей показник знизився до 317055 (-7,7%), а потім до 309447 (-2,4%). Їх частка серед всіх заяв та повідомлень про злочини становила у 2002-2006 рр. 17%-18% від всіх заяв та повідомлень про злочини, а у наступні роки постійно зменшувалась і склала у 2012 р. – 8,7%.

Узагальнюючи наведені дані, можна визначити наступні основні тенденції заяв та повідомлень про злочини.

Спостерігається триваюча з 1989 р. тенденція збільшення кількості заяв та повідомлень про злочини, що надійшли до ОВС. Це свідчить про постійне зростання ступеня суб'єктивної віктимізації населення країни, а також ступеня неприйняття громадянами злочинної поведінки. Така ситуація вимагає відповідного реагування з боку органів державної влади та правоохоронних органів.

Найбільша кількість заяв та повідомлень стосуються таких злочинів як хуліганство; крадіжка; тілесні ушкодження, мордування, побої; умисне знищення або пошкодження майна та шахрайства. Звертає на себе увагу зростання заяв та повідомлень про хуліганські діяння; умисне знищення або пошкодження майна; випадки шахрайства; викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; злісне ухилення від сплати аліментів на утримання дітей; привласнення, розтрату майна або зловживання посадовим становищем.

Дуже значне переважання частки заяв та повідомлень про хуліганство серед всіх заяв та повідомлень про злочини над часткою хуліганських проявів серед зареєстрованих злочинів свідчить про те, що значна частина рішень про відмову у порушенні кримінальної справи стосується саме випадків хуліганства і саме ці посягання часто залишаються латентними.

Негативно впливає на оцінку населенням та ЗМІ стану правопорядку в країні реєстрація значної кількості смертей природного характеру як вбивств. Необхідно виправити цю ситуацію шляхом запровадження чітких правил реєстрації заяв та повідомлень про вбивства.

Відмічається зменшення в останні 3-4 роки чисельності заяв та повідомлень про крадіжки; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту; порушення правил безпеки руху та експлуатації транспортних засобів; підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів; розбійні напади та вимагання.

Протягом 2003-2008 рр. спостерігалася тенденція постійного зменшення кількості заяв та повідомлень про злочини, за якими прийнято рішення про порушення кримінальної справи, та зростання кількості заяв та повідомлень про злочини, за якими в цьому відмовлено. У 2009-2011 рр. вона була перервана, а у 2012 р. знову відновила. Якщо у 2002 р. кримінальні справи порушувались за кожною четвертою заявою та повідомленням про злочин, то у 2006 р. – за кожною сьомою, а у 2012 р. – за кожною дев'ятою.

Така динаміка заяв та повідомлень про злочини може бути наслідком або суттєвого збільшення кількості заяв та повідомлень про злочини, які містять неправдиву інформацію чи стосуються правопорушень, що не є злочинними, або збільшення кількості випадків, коли працівники ОВС відмовляють у порушенні кримінальної справи щодо значної кількості реально вчинених злочинів, внаслідок чого вони не реєструються. Останнє пояснення суперечить тому факту, що частка відмінених прокуратурою рішень про відмову у порушенні кримінальної справи з наступним її порушенням протягом аналізованого періоду була незначною і постійно зменшувалась.

Для з'ясування ситуації було б доцільно регулярно проводити репрезентативні дослідження діяльності органів внутрішніх справ щодо прийняття та розгляду заяв та повідомлень про злочини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Криминология. Учебник для юридических вузов. Под общей редакцией доктора юридических наук, профессора А. И. Долговой. - М.: Издательская группа ИНФРА М - Норма, 1997. - 784 с.
2. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української криминології: теорія і практика: У 3 кн. Кн.1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. - 424 с.
3. *Лунев В.В.* Курс мировой и российской криминологии: учебник для магистров. В 2 т. Т.1. Общая часть / В.В. Лунев. - М.: Издательство Юрайт, 2012. - 1003 с.
4. *Блувштейн Ю.Д.* Криминологическая статистика: (статистические методы в анализе оперативной обстановки) / Блувштейн Ю.Д. - Минск: МВД СССР, Минская высшая школа, 1981 р. - 94 с.
5. *Кондратюк Л.В.* Система криминологических показателей и методы их вычисления / Кондратюк Л.В. - М.: ВНИИ МВД СССР, 1978. - 120 с.
6. Криминальная ситуация на рубеже веков в России. Под редакцией доктора юридических наук, профессора Долговой А.И. - М., Криминологическая ассоциация, 1999. 276 с.
7. Криминогенная ситуация в России на рубеже XXI века. Под общ. Ред. А.И. Гурова. - М.: ВНИИ МВД России, 2000. - 96 с.
8. *Лунев В.В.* Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции/ В.В. Лунев. - Изд. 2-е, перераб. и доп. - М.: Волтерс Клувер, 2005. - 912 с.
9. *Литвак О.М.* Злочинність, її причини та профілактика / Литвак О.М. - К.: Україна, 1997. - 167 с.
10. *Литвак О.М.* Державний вплив на злочинність: Криминологічно-правове дослідження / О.М. Литвак. - К.: Юрінком Інтер, 2000. - 280 с.
11. *Кулик А.Г., Бобыр В.И.* Общая тенденция преступности в Украине в 1972-1993 гг. и прогноз на ближайшие годы / Кулик А.Г., Бобыр В.И. // Преступность в Украине. Бюллетень законодательства и юридической практики Украины - 1994. - № 2. - С. 5-37; 134-185.
12. *Кулик О.Г.* Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : Монографія / О. Г. Кулик. - К. : Юрінком Інтер, 2011. - 288 с.
13. Звіти "Про розгляд заяв та повідомлень про злочини на території України" форми № 2-Е за 2002-2012 рр. Електронні копії отримані в ДІАЗ МВС України.

Отримано 10.06.2013